ID 1628
C. 2
15-12-97

dorpsgezicht Amstenrade

3.110519253004

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

AMSTENRADE, gemeente Schinnen (uitbreiding)

Toelichting bij het voorstel tot uitbreiding van het beschermde dorpsgezicht te Amstenrade.

Het als uitbreiding aan te wijzen dorpsgezicht omvat de op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 128 I) met een stippellijn omgrensde gebied.

Rijksdienst voor Monumentenzorg
Zeist, mei 1983

3.110519253005

INLEIDING

De kern Amstenrade is gelegen in de gemeente Schinnen, aan de weg Sittard - Heerlen, tussen Oirsbeek en Hoensbroek.
Ontstaan als middeleeuwse ontginningsnederzetting, werd Amstenrade in de 17e eeuw opgenomen in het graafschap Geleen. De bouw van het kasteel dateert uit die periode.
Het kasteel en direkte omgeving werden op 31 maart 1969 aangewezen als beschermd dorpsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet. De inschrijving in het Register van beschermde stads- en dorpsgezichten vond plaats op 2 juli 1969.
De omvang van het beschermde dorpsgezicht wordt naar de huidige inzichten zowel uit historisch als uit ruimtelijk oogpunt als te beperkt ervaren. Enerzijds omdat de omvang van het thans beschermde dorpsgezicht onvoldoende recht doet aan de in een ruimer gebied aanwezige historisch-stedebouwkundige waarden, anderzijds omdat het thans als te fragmentarisch beschouwde gebied een samenhangend beschermingsbeleid in ruimer verband belemmert.
Teneinde de omvang van het beschermde dorpsgezicht meer in overeenstemming te brengen met de voor een belangrijk deel nog aanwezige en als zodanig ook in het veld herkenbare historisch-stedebouwkundige waarden, wordt thans voorgesteld het dorpsgezicht uit te breiden met een drietal kleine gebieden, die zowel historisch als ruimtelijk een sterke samenhang met de kasteelsituatie c.a. bezitten.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Ofschoon het zuidelijke gedeelte van Limburg reeds in de Romeinse tijd grotendeels bewoond was, zijn na het verdwijnen van de Romeinse overheersing grote delen weer ontvolkt en opnieuw bebosd geraakt. Alleen in de rivier- en beekdalen kan in een aantal gevallen continue bewoning worden aangetoond.
De oudste van de huidige nederzettingen zijn in deze dalen ontstaan, hoofdzakelijk gedurende de 8e tot de 10e eeuw. De kern Amstenrade vindt zijn oorsprong waarschijnlijk in een volgende occupatieperiode gedurende de 12e en 13e eeuw, waarin vooral de hoger gelegen dicht begroeide plateaus werden ontgonnen. De uitgang van de plaatsnaam (-rade) wijst op de ontginning van een bosrijke omgeving, waarbij op grote schaal gerooid moest worden.
Ofschoon betrouwbare bronnen over de vroegste geschiedenis van de nederzetting nagenoeg ontbreken, mag worden aangenomen dat de kern aanvankelijk gevormd werd door één grote (leen-)hoeve, met in de nabijheid daarvan enkele kleinere (horige) hoeven.
Een dergelijke opbouw kwam bij vele nederzettingen voor. De leenhof groeide dan in een aantal gevallen uit (of werd vervangen door) een kasteel.
De agrarische functie bleef meestal in de nabijheid van het kasteel gevestigd, in de vorm van een kasteelboerderij of - in meer rudimentaire vorm - als ekonomiegebouwen. Amstenrade zal naar alle waarschijnlijkheid één van de vele van dergelijke nederzettingen in het zowel politiek als territoriaal sterk versnip-

perde Limburgse gebied geweest zijn.

In de 16e eeuw maakte Amstenrade deel uit van de heerlijkheid Oirsbeek.
Nadat in 1654 de heerlijkheid Geleen tot graafschap was verheven, werd in 1663 de heerlijkheid Oirsbeek met inbegrip van Amstenrade bij dit graafschap gevoegd. Toen is waarschijnlijk ook de voorloper van het huidige kasteel gebouwd; de toren bevat 17e-eeuwse bouwresten.
Amstenrade was gelegen aan de handelsroute tussen Sittard (Gulick) en Keulen (Rijnland), die vooral in de late middeleeuwen van belang werd. De bebouwing, die langs deze weg en langs zijwegen naar Vaesrade en Merkelbeek was gelegen, zal zich in de loop van de middeleeuwen geleidelijk hebben verdicht.
Uit de situatie die wordt weergegeven op de (overigens niet zeer betrouwbare) kaart van Ferraris (ca. 1775), moge blijken dat de nederzetting aan het eind van de 18e eeuw in omvang al min of meer volgroeid was.
Langs de weg in de richting van Sittard en Heerlen wordt aan twee zijden bebouwing weergegeven, hoofdzakelijk bestaande uit op korte afstand van elkaar gelegen gesloten hoeven. Ook langs de wegen in de richting van Merkelbeek, ten noorden en ten zuiden van het kasteel, was aan één zijde bebouwing gelegen.

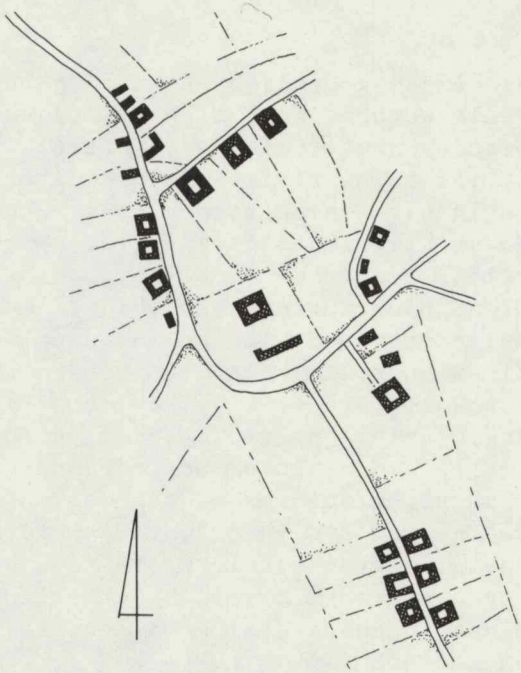

situatie ca. 1775

In de jaren 1781 - 1784 werd het kasteel ingrijpend verbouwd naar plannen van de Luikse architect Digneffe. Waarschijnlijk is daarbij de kasteeltuin vergroot, ten koste van de bebouwing langs de noordelijke uitvalsweg in de richting van Merkelbeek en ten koste

van de gracht rond het kasteel. Op de kaart van Tranchot (ca. 1800) lijkt deze in ieder geval verdwenen te zijn. De kasteeltuin werd in de jaren 1815 - 1821 herschapen in een naar Engelse stijl aangelegd park door de Düsseldorfse architect Schäffer, die tevens de Oranjerie ontwierp. De huidige bebouwing langs het kantanjelaantje "Aan de kerk" dateert eveneens uit de periode rond 1800. De huidige RK kerk dateert uit 1852.
Een andere belangrijke verandering aan het begin van de vorige eeuw is de gedeeltelijke verlegging en verbreding van de weg Sittard - Heerlen. Het kadastrale minuutplan van ca. 1830 laat in vergelijking met de kaart van Tranchot zien dat de weg naar Heerlen is vervangen door een nieuw en breder tracé, dat direkt ten westen van de oorspronkelijke bebouwing, in de as van het kasteel is aangelegd. Ook aan de noord-westzijde van het kasteel werd het smalle en hellende gedeelte van de weg naar Sittard (de huidige Poststraat) door een nieuwe bochtafsnijding vervangen. Tevens lijkt de bebouwing verdicht te zijn ten opzichte van de situatie rond 1800; met name de bebouwing ten noorden en ten oosten van het kasteel is omstreeks 1830 in hoofdzaak aaneengesloten.

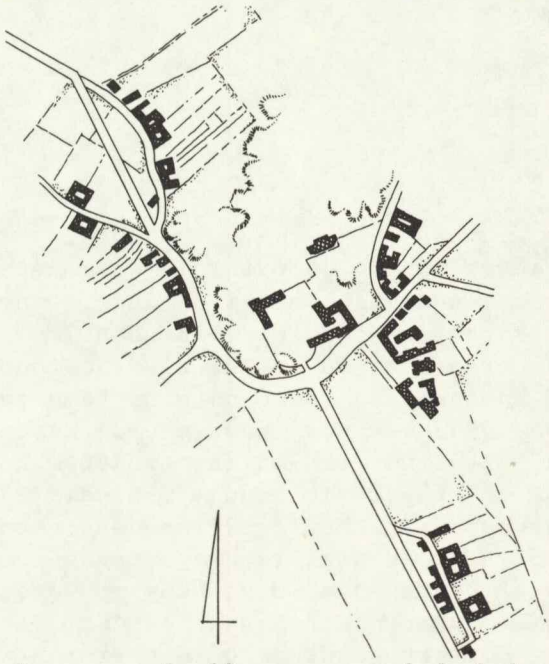

situatie ca. 1830

In de loop van de 19e eeuw werd de bebouwing langs de westzijde van de oude weg naar Heerlen gesloopt. De geleidelijke uitbreiding van Amstenrade in de tweede helft van de 19e eeuw en later, vond hoofdzakelijk plaats in noordelijke richting, langs de weg naar Sittard. De bebouwing langs de Poststraat kreeg allengs een stedelijker aanzien, terwijl de bebouwing in het zuidelijke gedeelte van de nederzetting haar landelijke karakter behield. De bebouwing langs het nieuwe gedeelte van de weg naar Sittard dateert hoofdzakelijk uit het begin van de 20e eeuw.

3.110519253006

In het recente verleden is de bebouwing langs de oude weg naar Heerlen, de Hagendoornweg en de Kemkensweg nog verdicht met enkele vrijstaande partikuliere woningen.

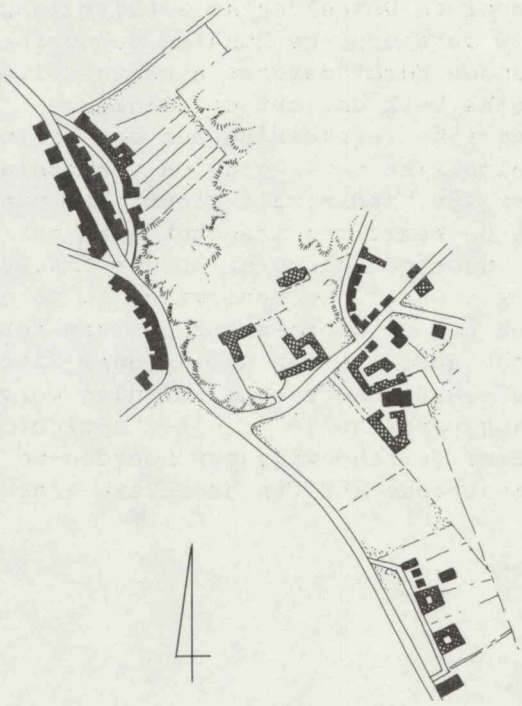

ontwikkeling na 1830

HET HUIDIGE RUIMTELIJKE KARAKTER

Ofschoon het karakter van de omgeving in deze eeuw belangrijke veranderingen heeft ondergaan, heeft de oude kern van Amstenrade zijn historische karakter goeddeels behouden. Met name de gedeelten waaruit de nederzetting in de 19e eeuw bestond, namelijk het kasteel c.a., de kasteeltuin, de bebouwing "Aan de kerk" en de bebouwing langs de oude weg naar Heerlen, de Hagendoornweg, de Kemkensweg en de Poststraat, komen in struktuur nog grotendeels overeen met de op de kadastrale minuut van ca. 1830 weergegeven situatie. Ook het bebouwingsbeeld is van een overwegend monumentaal karakter. De voor een deel reeds genoemde recentere ontwikkelingen, waaronder begrepen de nieuwbouw op verscheidene plaatsen en de modernisering van een aantal panden, doet hieraan nauwelijks afbreuk. Voor een gedetailleerd overzicht van de historisch-ruimtelijke waardering wordt kortheidshalve verwezen naar de kaartbijlage (RdMz nr. 128 II).
De situering in het landschap is met name aan de zuidzijde nog zeer waardevol te noemen. Aan de noord-westzijde is door de 20e-eeuwse ontwikkeling veel van het historische aspekt verloren gegaan; alleen het beloop van de Poststraat en de bebouwing daarlangs herinnert nog aan de oude verbinding met Sittard. Bij benadering vanuit het zuiden is het silhouet, dat gedomineerd wordt door het kasteel en de twee spitsen van de RK kerk temidden

van het hoge geboomte, bijzonder markant. Voor de belevingswaarde daarvan is het van grote betekenis dat de weg naar Heerlen aan weerszijden begrensd wordt door open landelijk gebied. De kleine cluster bebouwing langs het oorspronkelijke gedeelte van deze weg vormt een aparte eenheid, waarvan het monumentale en landelijke karakter sterk contrasteert met de recente nieuwbouw die op enige afstand in het westen te zien is.

E OMGRENZING

3.110519253007

Met de omgrenzing van de drie gebieden die thans voor bescherming worden voorgedragen, is zo goed mogelijk aansluiting gezocht bij de omgrenzing van het reeds beschermde gedeelte van het dorpsgezicht. Op de bijgevoegde tekening (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nr. 128 I) is de omgrenzing van de verschillende gebieden nader aangegeven.
Het noord-westelijke gebied (Poststraat e.o.) omvat het oorspronkelijke tracé van de weg naar Sittard en de bebouwing ten oosten daarvan.
De huidige bebouwing aan de westzijde van deze straat, die in hoofdzaak bestaat uit garages en tuinmuren, vertegenwoordigt geen historisch belang en is derhalve buiten de bescherming gelaten.
Het oostelijk gebied (Hagendoornweg e.o.) omvat een gedeelte van de Hagendoornweg, tot waar deze overgaat in het landelijk gebied en er geen direkte relatie meer bestaat met het dorpsgezicht, alsmede een gedeelte van de Kemkensweg tot waar twee rijen nieuwe woningen zijn gebouwd, die buiten de omgrenzing zijn gelaten.
Het zuid-oostelijke gebied omvat de bebouwingscluster langs het oude deel van de weg naar Heerlen, met uitzondering van het hotel Schikan, dat zowel wat betreft bouwmassa als karakter sterk afwijkt van de rest van de bebouwing. Aan de zuidzijde is de gemeentegrens met Brunssum aangehouden.

TRUKTURELE EN
ISUELE KENMERKEN

Zoals reeds eerder is opgemerkt komt het wegenbeloop in de onderhavige gebieden nog vrijwel geheel overeen met de kadastrale minuut uit het begin van de 19e eeuw. Ook in de situering van de bebouwing heeft - behoudens de reeds genoemde verdichtingen - nauwelijks verandering plaatsgevonden. De bebouwing langs de Poststraat is hoofdzakelijk aaneengesloten en bestaat uit twee bouwlagen met een kap, de nok evenwijdig aan de straat. De gevelopbouw en -indeling is traditioneel en regelmatig; de vensteropeningen zijn op gelijke afstanden naast respectievelijk boven elkaar geplaatst. Ten gevolge van het hellende beloop van de straat hebben enkele panden een stoepje van één of twee hardstenen treden, loodrecht op de gevel. De voorgevels zijn afwisselend gepleisterd of in schoon metselwerk uitgevoerd. Een bijzondere rol in het straatbeeld spelen de vier gewitte en gepleisterde monumentale panden die min of meer in het midden van

de holle straatwand zijn gelegen.
De bebouwing langs de Kemkensweg en de Hagendoornweg bestaat eveneens hoofdzakelijk uit twee bouwlagen met een kap. Hier is hoofdzakelijk schoon metselwerk toegepast. Bij een aantal panden is de voorgevel op de begane grond gemoderniseerd. De panden aan weerszijden van de Hagendoornweg tussen de Kemkensweg en de Kloosterberg hebben een voor Limburg kenmerkende sobere baksteenarchitectuur uit het begin van de 20e eeuw.
Over het algemeen is de baksteen donker van kleur en zijn de daken gedekt met pannen.
De concentratie aan monumentale bebouwing is langs de Kemkensweg niet hoog; hier is het bebouwingsbeeld voornamelijk van belang vanwege rooilijn en schaal. Door het gekromde beloop van de weg, in samenhang met de hoge tuinmuur van het kasteelpark, ontstaat een besloten en aantrekkelijk straatbeeld. Langs het oostelijke gedeelte van de Hagendoornweg spelen tuinhekken en hagen een belangrijke rol in het straatbeeld; ook hier is, in verband met het hellende beloop, sprake van een zekere beslotenheid.
De bebouwing langs de oude weg naar Heerlen wordt gedomineerd door twee grote 18e-eeuwse gesloten hoeven, waarvan de meest zuidelijke is gewit. Ook het aan het noordelijke uiteinde gelegen vakwerkpand speelt een belangrijke rol. De monumentale bebouwing in dit gedeelte bestaat uit één bouwlaag met een kap. Helaas wordt het bebouwingsbeeld hier enigermate verstoord door twee recent gebouwde woningen, die zowel door materiaalgebruik als hoogte (twee bouwlagen) een voor het historische karakter storend element vormen. De ligging van de bebouwing tegen de achtergrond van het glooiende bouwlang daarachter is bijzonder markant te noemen.
De straatprofielen zijn vrijwel overal traditioneel van indeling, met molgoten en smalle stoepen of grindstroken aan weerszijden. Het beloop en profiel van de Dorpsstraat zijn recentelijk ingrijpend gewijzigd.

RECHTSGEVOLG VAN DE BESCHERMING

Ter effectuering van de bescherming van de aan te wijzen gedeelten van het dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 5 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden vastgesteld. De toelichting op het voorstel tot uitbreiding van het beschermde dorpsgezicht kan daarbij voor wat betreft het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende struktuur en ruimtelijke kwaliteit te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.
Voor het in 1969 aangewezen gedeelte van het dorpsgezicht is reeds een bestemmingsplan ex artikel 37, lid 5 WRO van kracht.

3.110519253008

AMSTENRADE; kaart van Ferraris (fragment), ca. 1775.

3.110519253009

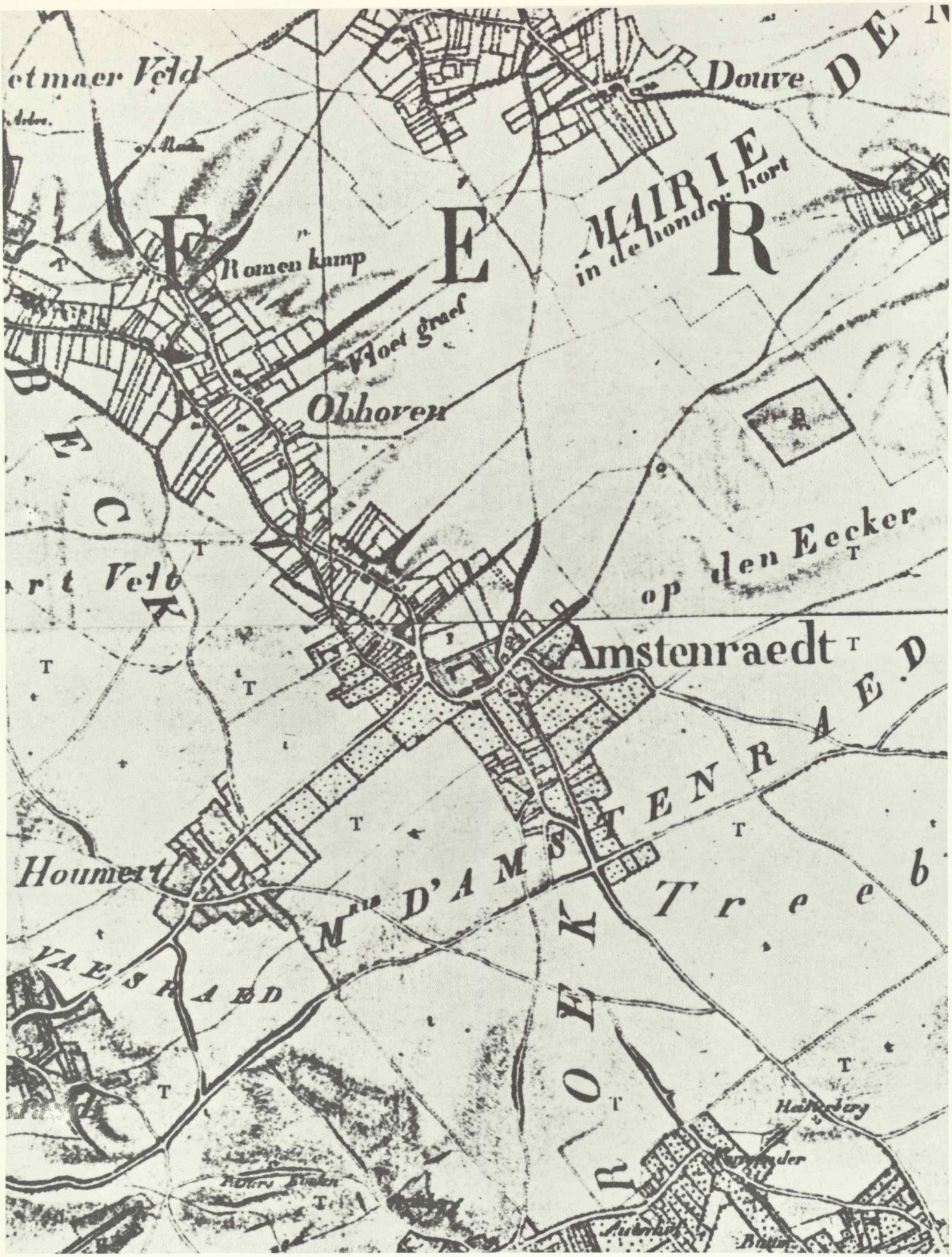

AMSTENRADE; kaart van Tranchot (fragment), ca. 1804.

3.110519253010

AMSTENRADE; kadastrale minuut, (ca. 1830).

3.110519253011

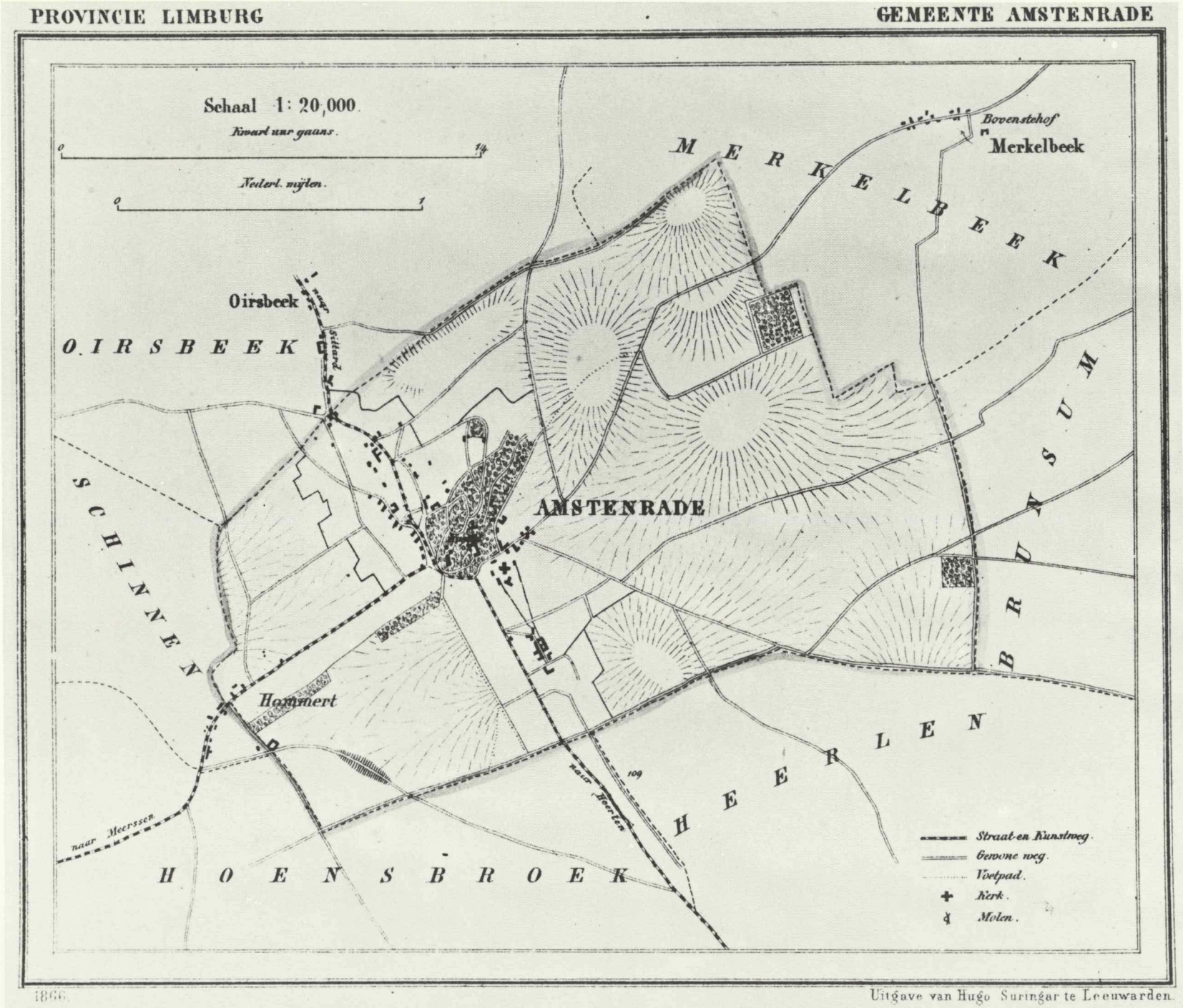

289 Bunders. 513 Inwoners.

AMSTENRADE; kaart uit de gemeenteatlas van Kuyper (1866).

3.110519253012

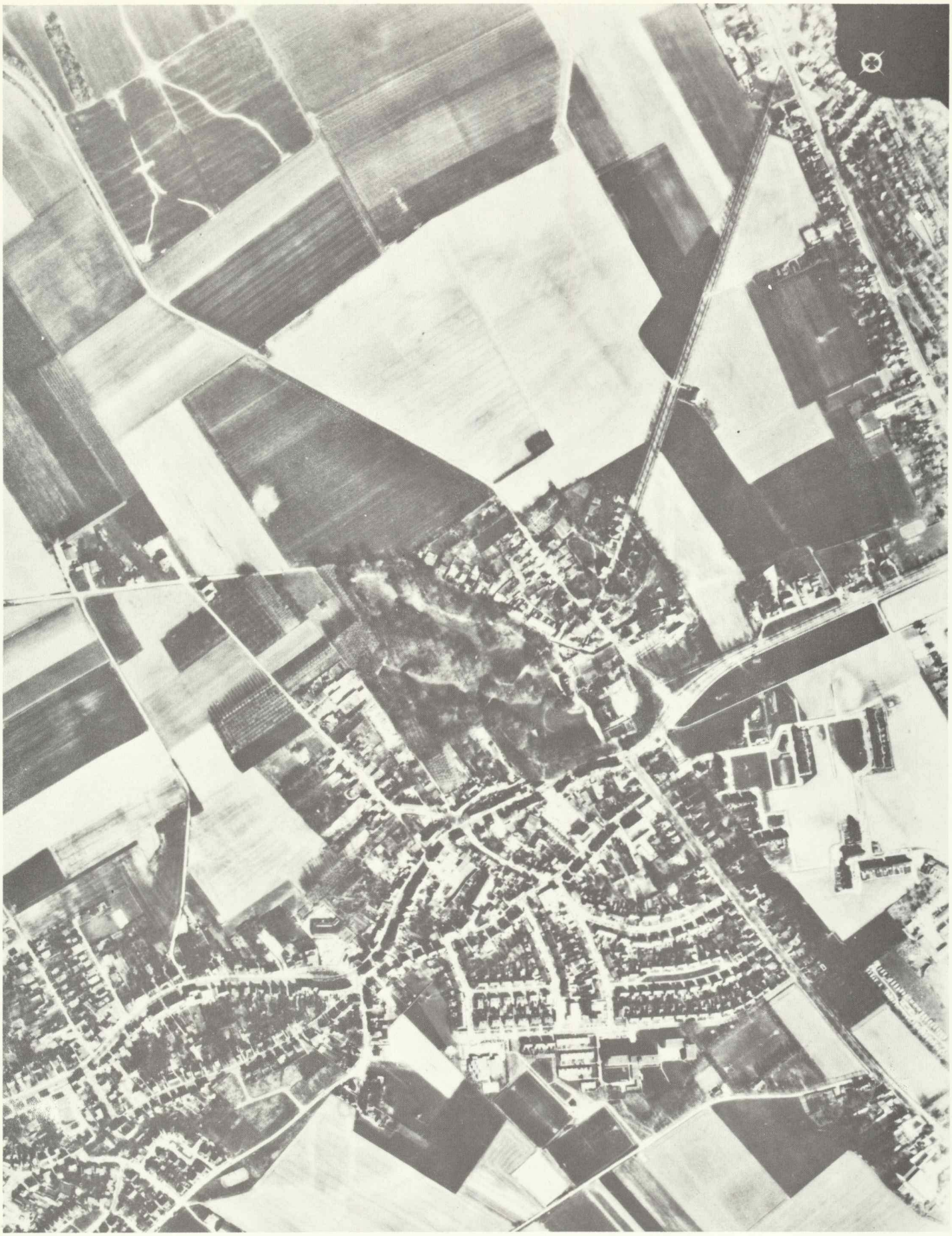

AMSTENRADE; luchtfoto.